

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2587-117x

İSMAİL SÂDIK KEMÂL'İN DELÂİLÜ'L-HAYRÂT ŞERHİ: RÛH-I KEMÂL¹

Furkan TERZİOĞLU²

Özet

Delâilü'l-Hayrât; içinde Hz. Muhammed'e, onun âline, ashabına ve ezvacına dua ve salavat, Esmâ-i Hüsnâ, Esmâ-i Nebî ve bir takım hadîs-i şerîfler bulunduran bir vird ve ezkâr kitabıdır. Şâzeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu olan Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. H. 870) tarafından kaleme alınmıştır. İlk zamanlar Şâzeliyye tarikatının mensupları tarafından okunsa da daha sonraları Anadolu'da ve Kuzey Afrika'da çok rağbet görmüştür. Sadece tarikat mensupları tarafından değil halk tarafından da faziletine inanılarak okunmuştur. Bu şöretin sonucunda Delâilü'l-Hayrât, dinî-tasavvufî zümre çatısı altındaki edebiyatçılar tarafından da ilgi görmüş tercüme ve şerh çalışmalarına konu olmuştur. Delâilü'l-Hayrât, Klasik Türk Edebiyatı'nda tercih edilen şerh konularının birden fazlasını içinde barındırmaktadır. Özellikle Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı alanında üzerine birçok şerh yazılmıştır. Mensur şerhlerden en önemlisi Karadâvud-zâde Mehmed Efendi'nin (ö. H. 1170) şerhidir. Karadâvud-zâde, şerhine başka kaynaklardan menkıbeler ve bilgiler eklemiş ve bunun neticesinde gayet hacimli bir eser ortaya koymuştur. Delâilü'l-Hayrât'a yazılan manzum şerhlerin örneklerinden bir tanesi ise 1828-1892 yılları arasında yaşamış olan İsmail Sâdik Kemâl'in Rûh-ı Kemâl isimli eseridir. Delâilü'l-Hayrât şerhlerinin genel itibarıyla nesir olduğu göz önünde bulundurulduğunda İsmail Sâdik'in şerhi, nazım olması hasebiyle ehemmiyetlidir.

Anahtar Kelimeler: İsmail Sâdik, Delâilü'l-Hayrât, Şerh, Rûh-ı Kemâl.

Delâilü'l-Hayrât Commentary of Ismail Sâdik Kemâl: Rûh-ı Kemâl

Abstract

Mar'aşizade Delâilü'l-Hayrât is a book of prayer and dhikr that contains prayer and salavat to Muhammed and his family, his companions and wives, as well as Esmâ-i Hüsnâ, Esmâ-i Nebî and a number of hadiths. It was written by Sheikh Muhammed b. Süleyman al-Cezûlî (d. H. 870), who was the founder of the Cezûliyye branch of the Shazaliyyah Order. Although it was first read by the members of the Shazaliyyah Order, it was very popular in Anatolia and North Africa later on. It was read not only by the members of the order but also by the public, believing in its virtue. As a result of this fame, Delâilü'l-Hayrât has been the subject of translation and commentary studies, which were also attracted by the literati under the roof of religious-mysticism. Delâilü'l-Hayrât contains more than one commentary topics preferred in Classical Turkish Literature. Especially in the field of Religious-Mystical Turkish Literature, many commentaries have been written on it. The most important one of prosaically is Karadâvud-zâde Mehmed Efendi's (d. H. 1170) commentary. Karadâvuz-zâde added tales and information from other sources to his commentary and as a result he produced a very voluminous work. One of the examples of poetic commentaries written in Delâilü'l-Hayrât is the work named Rûh-ı Kemâl of İsmail Sâdik Kemâl who lived between 1828-1892. Considering that the commentaries of Delâilü'l-Hayrât are generally prose, İsmail Sâdik's commentary is important because it is the verse.

Key Words: İsmail Sâdik, Delâilü'l-Hayrât, Commentary, Rûh-ı Kemâl.

¹ Bu makale Doç. Dr. Kenan MERMER danışmanlığında hazırlanan "Rûh-ı Kemâl Adlı Eserin Tahkik ve Tahlili" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, azadetaha14@gmail.com

GİRİŞ

Şerh kelimesi sözlükte “açma, ayırma, açıklama, îzâh, tafsîl”³ gibi anlamlar içerir. İstilahî olarak ise şerh “bir metnin, daha iyi anlaşılın diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması...”⁴ şeklinde ifade edilebilir. Tarihsel süreç içerisinde şerh kelimesinin yanında tefsir, haşiye, tevîl, izah, zeyl, beyan, keşf gibi kelimeler kullanılmıştır. Farklı ilim dallarında veya bir eserin farklı bâblarında bu kavramlardan herhangi biri kullanılabilir. Başka birçok kavramı da bu listeye eklemek mümkündür. Hicrî ilk yüzyıllarda tefsir kavramı eserlerin bütün yönlerini aydınlatmak manasında kullanılmıştır. Sonraki yüzyıllarda sadece Kur’ân-ı Kerîm’in açıklanması için kullanılan istilahî bir kavram haline almış, o tarihlerde tefsir kelimesinin yüklediği misyonu daha sonraları şerh kavramı yüklenmiştir.⁵ Süreç içerisinde şerh mefhumu bütün bu kavramları kapsamış ve münferit olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Klasik şerh geleneği veya klasik metin şerhi denildiğinde kelime açıklamasına dayalı şerh geleneği anlaşılmalıdır. Klasik metin şerhinde gelenek bu şekildedir. Bilhassa şiir şerhlerinde beyitlerdeki muğlak kelimelerin ve mazmunların incelenmesine dayalı yöntem çok kullanılmıştır. Bu metotla yapılan şerhlerin dezavantajlarından bir tanesi de şârihin metni bütün halinde değil parçalar halinde açıklamasıdır. Hâlbuki özellikle edebî metinler parçaların ahenkli uyumuyla bütün olan eserlerdir. Şârihin şerhteki görevi metinde okuyucunun anlamayacağına inandığı yerleri açıklamaktır. Şârih, bunu yaparken farklı ilim dallarından bilgi vermek mecburiyetinde kalabilir. Hatta şerh edilen metin belirli bir ilmî konudaysa şârihin de o ilim dalında ve birkaç yan ilim dalında daha bilgi sahibi olması gerekir. Dolayısıyla şerh, konunun genişlemesi ve hacim kazanması hasebiyle şerh edilen metinden veya eserden büyük oranda farklıdır. Şârihin ilmî birikimi ve fehim kabiliyeti şerhin kalitesine doğrudan etki eden amillerdir.⁶

Şerh geleneği yalnızca eserin müphem noktalarını kavrama maksadıyla ortaya çıkmamıştır. Şârih, aynı zamanda içerisinde öğreticilik unsurunu da barındırır. Farklı dildeki bir eserin şârih aracılığıyla hem tercümesinin hem de şerhinin yapılması yöntemiyle öğreticilik unsuru, şerh kavramının üzerine oturtulmuştur. Bu bağlamda başta İslamî ilimlerden hadis ve fıkıh eserleri olmak üzere dua, vird ve ezkâr eserleri, esmâ-i hüsnâ, esmâ-i nebî ve hilye-i nebî türlerindeki eserler ve matematik, astronomi, dil ve gramer alanlarındaki eserler şerhe tabi tutulmuşlardır.⁷ Şârihin kendi dilinde yazılmamış bir eseri kendi dilinde şerh etmesinde bir öğreticilik söz konusudur. Dolayısıyla öz dilde olmayan bir esere yazılan şerhte didaktiklik daima olacaktır.

Şerh edilen eser veya şârihin şerhte kullandığı şekil/tür edebiyat çerçevesinde ise, edebiyatın kapalılığa ve çok anlamlılığa müsait olması hasebiyle metin, şerhe diğer ilim dallarındaki metinlerden daha fazla muhtaçtır. Klasik Türk şiiri; şekil, tür, ses ve anlam bakımından bir bütünün sonucunda ortaya çıkmıştır. Bütünün parçalarından bir tanesini görmezden gelerek yapılan şerh edebî metnin vermek istediği anlam, duygu ve sesle örtüşmeyecektir.

³ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara: Aydın Kitabevi, 1984, s. 1187.

⁴ Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi” **Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, C. VIII, İzmir, 1994, s. 1.

⁵ Ömür Ceylan, **Tasavvufi Şiir Şerhleri**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s. 1-2.

⁶ Mine Mengi, **Divan Şiiri Yazıları**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000, s. 72-80.

⁷ Ömür Ceylan “Şerh”, **TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, 2010, C. 38, s. 555-568.

Şerh edilmek istenen şiirin anlam ve fonksiyonu es geçilerek yapılmak istenen şerhin lisâniyattan veya sözlükten bir farkı kalmaz.⁸ Agah Sırrı Levend bu konu ile alakalı şunları söyler: “Her devrin bilgi, inanç ve anlayış özelliklerine dayanan bir sanat, tabiat ve evren görüşü vardır. O devrin eserlerinde bunların izleri görülür. Eski Türk edebiyatında mazmunlar, hep bu esaslara dayanarak yapılmıştır... İşte metin şerhi, eski eserlerdeki bu gibi mazmunları anlamak ve onların yazıldığı devri bütün özellikleriyle tanımak için yolumuzu aydınlatmış olacaktır. Bu metin şerhi, filolojideki metin incelemesinden ayrı bir iştir.”⁹

Edebî bir metni şerh etmek ile tenkit etmek birbirinden ince çizgiyle ayrılan iki sezîş biçimidir. Edebî tenkit, eserin estetik tarafıyla ilgilidir. Bu estetik taraf ise belirli birtakım kaideleri olmakla birlikte daha çok şahsi anlayış ve duygulara dayanır. Edebî tenkit afaki değildir. Bu yönüyle edebiyat münekkidi eseri baştan aşağı enfüsi bir anlayışla sezîp neredeyse yeni bir eser meydana koyan bir edip veya müellif sayılabilir. Metin şerhinde ise tenkitte belirttiğimiz noktalar ile zıtlık söz konusudur. Şârih, metnin estetik yönüyle ilgilenmez, metni anlamaya çalışır. Şârih’in amacı okuyanın zevkine müdahale etmek değil okuyana okuduğunu daha iyi anlamasını sağlamaktır. Dolayısıyla metin şerhinde yol afaki olsa da sonuç tarafsızdır. Şârih, eseri iyi veya kötü, zevkli veya zevksiz diye ayırt etmez. Bu kararı okuyucuya bırakır. Şârihin dikkatli olması gereken husus ise şerh ettiği metnin, şârihin bulunduğu devir içerisindeki muayyen kaidelere uyma durumunda eserin orijinalliğinin bozulmaması gerektiği gerçeğidir.¹⁰

1. İsmail Sâdık Kemâl Paşa

1.1. Hayatı

İsmail Sâdık Kemâl Paşa’nın hayatı hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Osmanlı’nın son döneminde devlet kademelerinde çeşitli görevlerde bulunduğu ve edebi eserler kaleme aldığı için biyografisine bazı kaynaklarda rastlanmaktadır. Bununla beraber kaleme aldığı eserlerin içinde, kendisi hakkında ara ara bilgiler vermektedir. Biyografisini yazarlar arasında H. 1244 (M. 1828-29) yılında doğduğunu söyleyenler olsa da bu bilgi İsmail Sâdık’ın kendi verdiği bilgiyle ters düşmektedir.¹¹ *Âsâr-ı Kemâl* isimli eserinin sonunda annesinin ve babasının terceme-i hallerini anlatan iki tane mensur metin yazmıştır. Annesinin terceme-i hallerini anlattığı mensur metinde H. 1240 (M. 1824-25) senesinde Edirne’de doğduğunu söyler.¹² Babası, Osmanlı’nın son döneminde önemli devlet görevlerinde bulunmuş Yozgatlı Mehmed Vecîhî Paşa’dır. Annesi, Bünyamin Ayaşî Hazretlerinin soyundan gelen ve tasavvufu ilgisini muhtemel olan Müslime Hatun’dur. Sicill-i Osmanî’de, İsmail Sâdık Kemâl’in 3 tane erkek kardeşi bir tane de kız kardeşi olduğu söylenir. Erkek kardeşlerinin isimleri; Mehmed Salih Bey, Rıza Bey ve Aziz Bey olarak verilirken kız kardeşinin ismi hakkında ise herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹³

⁸ Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi” *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. VIII, İzmir, 1994, s. 2.

⁹ Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973, C. 1, s. 12-14.

¹⁰ Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri “Metinler Şerhine Dâir”*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 225-230.

¹¹ İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, C. 2, s. 842.

¹² İsmail Sâdık Kemâl, *Âsâr-ı Kemâl*, Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal no 1050, 256a.

¹³ Mehmed Süreyya, Ed. Nuri Akbayar, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, C. 5, s. 1655.

İsmail Sâdık Kemâl Paşa'nın eserleri incelendiğinde dindar ve aynı zamanda bilgili bir insan olduğu anlaşılmaktadır. *Tefsîr-i Âyât-ı Kur'ân*, *Âsâr-ı Kemâl*, *Terceme-i Fıkhü'l-Ekber*, *Tefeyyüz* gibi eserlerine göz atıldığında hadis, tefsir, tasavvuf gibi İslâmî ilimlerde eser üretecek kadar bilgi birikimine sahip olduğu söylenebilir. Tahsil-i ilim ederek icazetname aldığı İbnü'l-Emin tarafından biyografisine yazılmıştır.¹⁴ Nazım Taşan, Süleymaniye Kütüphanesi'nde İsmail Sâdık Kemâl'e, aklî ve naklî, usûl ve furû', tefsir ve hadis ilimlerinde verilmiş bir icazetname bulunduğunu söyler.¹⁵ Tarih düşürme konusunda başarılı olan İsmail Sâdık, icazet aldığı zamana da *Âsâr-ı Kemâl*'de H. 1260 tarihini düşürmüştür.¹⁶

İsmail Sâdık Kemâl'in eserlerini manzum olarak yazdığı gerçeğinden yola çıkarak edebî yönünün kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz. Nazım ve nesre istidadı vardır, meramını nazım ile ifade etmeye muktedirdir, Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri olmakla beraber aynı zamanda divan şairidir şeklindeki ifadeler biyografisinin yazılı olduğu birçok kaynakta geçmektedir.¹⁷ Şiirlerini edebî kaygıyla yazmasa da üslubunun zayıf olmadığını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra incelediğimiz eser de dahil olmak üzere bütün eserlerinde tasavvufi ve dinî muhteva ağır basmaktadır. Kendi eserlerini de barındıran kütüphanesini Dügümlü Baba Tekkesi'ne bağışlamıştır. İbrahim Hakkı Konyalı, İsmail Sâdık'ın Dügümlü Baba zaviyesine iki kita cüz halinde ciltli Kur'an-ı Kerim, 437 cilt kitap, bir lihye-i saadet, 2 sedefkârî çekmece ve 211 kıymetli levha vakfettiğini söyler. Aynı zamanda vakfiyede 473 kitabın vakfedildiği ancak bu tekke yıkıldıktan sonra Murad Molla Kütüphanesi'ne taşınan bu kütüphanenin fihristinde kitapların 1081 adet olduğu gösterilmektedir.¹⁸ Neriman Malkoç ise Dügümlü Baba Kütüphanesi'ndeki kitapların sayısını 1082 olarak vermekte ve çoğunun Mehmed Vecîhî Paşa vakfı olduğunu söylemektedir.¹⁹ Dügümlü Baba Kütüphanesi bugün Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bir bölümdür.

İsmail Sâdık Kemâl Paşa'nın sanata olan ilgisi edebiyatla sınırlı değildir. Hat sanatında kendini geliştirmiştir. Konyalı, Dügümlü Baba Tekkesi'nin duvarlarında İsmail Sâdık tarafından vakfedilmiş 211 levhanın asılı olduğunu söyler.²⁰ Bu levhaların bir kısmının İsmail Sâdık Kemâl'e ait olduğu muhakkaktır. Konyalı ayrıca, tekke, türbe ve medreseleri kapatan kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Dügümlü Baba Tekkesi'nin mühürlendiğini ve İsmail Sâdık'ın vakfettiği levhaların birçoğunun bu dönemde iplerinin çürüyüp yere düştüğünü ve tavandan sızan suların altında çürüdüğünü ifade eder.²¹ İsmail Sâdık'ın, Bünyamin Ayaşî Camii'nde de hat levhaları vardır. Hüsrev Subaşı o levhaları incelemiş, Ta'lik ve Celî Ta'lik alanlarında iyi bir hattat olduğunu belirtmiştir.²² Nazım Taşan, İsmail Sâdık'ın levhalara yazmış olduğu kıt'a, kıt'a-ı kebîre ve kasîdelerin seksenden fazlasını, *Kemâlnâme-i Dügümlü*

¹⁴ İbnü'l-Emin, C. 2, s. 842-843.

¹⁵ Nazım Taşan, *Kemâl-nâme-i Dügümlü Baba Cild-i Evvel (İncelene-Metin)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 10.

¹⁶ İsmail Sâdık Kemâl, *Âsâr-ı Kemâl*, Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal 1050 kayıtlı nüsha, C. 3, s. 111.

¹⁷ Mehmed Süreyya, C. 3, s. 881; İbrahim Hakkı Konyalı, *İstanbul Abidelerinden: İstanbul Sarayları*, İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1943, C. 1, s. 260; Kolektif, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, C. 5, s. 271.

¹⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, C. 1, s. 260.

¹⁹ Neriman Malkoç, *İstanbul Kütüphaneleri Murat Molla Kütüphanesi*, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, Kişisel Arşivlerde Osmanlı Belleği, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 111.

²⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, C. 1, s. 260.

²¹ İbrahim Hakkı Konyalı, C. 1, s. 264.

²² Hüsrev Subaşı, "Esad Muhlis, Sadullah ve Kemâl İsmail Sâdık Paşaların Hattatlığı ve Ayaştaki Hatların Sanat Değeri", *Ayaş ve Bünyamin Ayaşî Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara: Ayaş Belediyesi, 1993, s. 186.

Baba eserinin birinci cildinde yazdığını ayrıca bir tanesini ise İsmail Sâdık'ın kendi yapmış olduğu bir saatin üzerine yazmış olduğunu belirtir.²³ Dolayısıyla İsmail Sâdık'ın bir dönem saat yapımı ile de uğraştığı anlaşılmaktadır.

İsmail Sâdık Kemâl Paşa, babası Mehmed Vecîhî Paşa gibi üst düzey devlet görevlerinde bulunmuştur. Paşa denmesinin sebebi budur. İlk zamanlar kalemlerde ve bazı memuriyetlerde bulunmuştur.²⁴ Daha sonra ise Mîr-i Mîran olmuştur. H. 1273 (M. 1857) yılının Ramazan ayında Rumeli Beylerbeyi pâyesi tevcih olunmuştur.²⁵ Meclis-i Mâliye Azalığında bulunduğu ancak bu görevinin kısa sürdüğü kaynaklarda geçmektedir.²⁶ M. 1877 yılında kurulan Meclis-i Ayan'ın ilk teşkilinde İsmail Sâdık Kemâl Paşa da bulunmuştur.²⁷ Bütün bu önemli görevlerinin yanında hayatının büyük bir çoğunluğu yalısında mazulen geçmiştir.²⁸ Devlet görevinde olmadığı zamanlar intisap ettiği Dügümlü Baba ile sık sık vakit geçirmiş, Dügümlü Baba tekkesini, tekkenin kütüphanesini ve semahanesini onarım yaptırmıştır. Aynı zamanda Konyalı, İsmail Sâdık'ın, vakfettiği eşyaların bakımı ve onarımı ve tekkenin ayakta kalabilmesi için Antakya'daki Maşukiye çiftliğini vakfettiğini ifade eder.²⁹ *Kemâlnâme-i Dügümlü Baba, Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Dügümlü-i Kemâl, Şerh-i Delâ'il-i Keşf-i Dügümlü Baba* gibi eserlerinin isimlerinden bile anlaşılacağı üzere Dügümlü Baba'ya büyük bir sevgi beslemektedir. 10 Safer 1310 (3 Eylül 1892) günü vefat etmiştir.³⁰ *Kemâlnâme-i Dügümlü Baba* eserindeki bazı şiirlerinde öldükten sonra kendisini Dügümlü Baba tekkesine gömmelerini vasiyet etmiştir.³¹ Arzu ettiği gibi Dügümlü Baba tekkesine defnedilmiştir. Ancak sonraki yıllarda İbrahim Paşa Sarayı'nda yapılan restorasyon çalışması sırasında Dügümlü Baba Tekkesi yıkılmış haziredeki mezarlar Sultanahmet Camii haziresine taşınmıştır. Günümüzde sadece üzerinde Dügümlü Baba yazan bir mezar taşı bulunmakta fakat İsmail Sâdık'a ait herhangi bir emare bulunmamaktadır.³² Kısaca İsmail Sâdık, devlet kademelerinde çeşitli görevlerde bulunmuş, tasavvufî ve edebî yönü olan uzlaşmacı, iyiliksever bir zattır.³³

1.2. Eserleri

İsmail Sâdık Kemal'in eserlerinin sadece bir kısmının çalışılmış olması ve tarihî kaynaklardaki bilgiler ile kütüphanelerdeki nüshaların tam olarak örtüşmemesi nedeniyle eser sayısı tam olarak bilinmemektedir. İsmail Sâdık'ın, eserlerini önce kendi müsvedde biçiminde yazması daha sonra genelde müstensihlere temize çektiği yahut matbaada bastırması, tam sayıyı saptamaktaki bir başka güçlüktür. Böylece aynı eserin birçok farklı müsvedde nüshası bulunmaktadır. Eserlerinin birçoğunun yazma ve matbu nüshaları Süleymaniye

²³ Nazım Taşan, s. 12.

²⁴ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, s. 842-843.

²⁵ Mehmed Süreyya, C. 3, s. 881.

²⁶ Kolektif, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1977 s. 271.

²⁷ Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkanı ve Ricali (1839- 1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul: İSİS, 1999, s. 20.

²⁸ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, s. 842-843.

²⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, s. 259-264.

³⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâ'ü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951, C. 1, s. 223; İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, s. 842-843; Mehmed Süreyya, C. 3 s. 881.

³¹ "Melce' imdir ebedâ zât-ı me' âlî-sıfatı

Zahrına muttasılan defnim olur haik'a recâ

İadem ü bahrımıza tekye cenâhında yine

Defn olup da bulalar zevcem ü evlâdım 'alâ" Nazım Taşan, s. 196.

³² Fatih Işıl, *Edebiyatımızda Hadîs-i Şerifler ve Âsâr-ı Kemâl'deki Bin Ehâdis Şerhi (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 25.

³³ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, s. 842-843.

Kütüphanesi'nde ve Milli Kütüphanede mevcuttur. Kaynaklarda ismi geçen bazı eserlerine kütüphanelerde rastlanılmamıştır. Bazı eserleri ise farklı isimlerle kaydedilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesinde ve Milli Kütüphane'de yaptığımız çalışmanın sonucunda ve biyografik kaynakların verdiği bilgiler dahilinde İsmail Sâdık Kemâl'in eserlerini şu şekilde listeleyebiliriz:

1. *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*³⁴
2. *Rûh-ı Kemâl*³⁵
3. *Müflihîn-i Hazîne*³⁶
4. *Kitâb-ı Tefeyyüz*³⁷
5. *Şerh-i Delâil-i Şerîf*³⁸
6. *Şerh-i Fezâil-i Salavât*
7. *Hayrü'l-Kıyas*³⁹
8. *Kemâl-nâme-i Düğümlü Baba*⁴⁰
9. *Âsâr-ı Kemâl*⁴¹
10. *Tefsîr-i Âyât-ı Kur'ân*⁴²
11. *Şerh-i Nutk-ı Çehâr-yâr-i Güzîn*⁴³
12. *Sâdıkü'l-Makâl Mecma'u'l-Kemâl*⁴⁴
13. *Nasihât-nâme-i Hazret-i İmâm-ı A'zam*⁴⁵
14. *İki tane şiir mecmuası*⁴⁶
15. *Kitâbü'l-İbrâ*⁴⁷

³⁴ Kütüphane kayıtlarında rastlanılmamıştır. İsminin geçtiği kaynaklar için bkz. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, s. 842; Bağdatlı İsmail Paşa, C. 1, s. 223; Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 210.

³⁵ Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu 621 no ile kayıtlı nüsha.

³⁶ Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu 628 ve 629 no ile kayıtlı nüshalar.

³⁷ Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu 624, 625 ve 626 no ile kayıtlı nüshalar.

³⁸ Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu 622 no ile kayıtlı nüsha.

³⁹ Kütüphane kayıtlarında rastlanılmamıştır. İsminin geçtiği kaynaklar için bkz. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, s. 842; Bağdatlı İsmail Paşa, C. 1, s. 223; Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 210.

⁴⁰ Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu 564-1, 564-2, 564-3, 564-4, 564-5, 564-6, 564-7, 564-8, 564-9, 564-10, 634 numaraları ile kayıtlı nüshalar.

⁴¹ Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal 1050 no ile kayıtlı nüsha.

⁴² Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu 623, 636 ve 637 no ile kayıtlı nüshalar.

⁴³ Milli Kütüphane 06 Hk 155 no ile kayıtlı nüsha.

⁴⁴ Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu 16 no ile kayıtlı nüsha.

⁴⁵ Terceme-i Fıkhu'l-Ekber ve Tefeyyüz isimli eserlerin birleşiminden oluşmaktadır.

⁴⁶ Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu 447 ve 448 no ile kayıtlı nüshalar.

⁴⁷ Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu 627 no ile kayıtlı nüsha.

Âsâr-ı Kemâl, 3 ciltten müteşekkildir. Üç cildinin de muhtevası farklıdır. Ciltlerinin ismi sırasıyla Bin Ehâdis Şerhi, Şerh-i Esmâ'-i Hüsnâ Esmâ'-i Nebî Na't-ı Enbiyâ ve Şerh-i Esmâ'-i Evliyâ'dır. Üç cilt de ayrı ayrı yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁴⁸ *Kemâl-nâme-i Düğümlü* Baba 11 ciltten müteşekkildir. On birinci cildi müellif tarafından tamamlanamamıştır. Birinci cildi yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁴⁹ *Rûh-ı Kemâl* tek cilttir. Süleymaniye Kütüphanesi 620nolu kayıta müellif 621nolu kayıta müstensih nüshası mevcuttur. Atatürk Kitaplığı'nda 284nolu kayıta da yine müstensih nüshası mevcuttur. Eser, Ebu Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'nin *Delâilü'l-Hayrât* ve Kâdî İyâz diye anılan Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî'nin *Şifâ-i Şerîf* isimli kitaplarından alınan salât u selâmlar ve salavata dair hadîs-i şeriflerin nazmen şerhini içerir. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in doğumu, ahlakı, hilyesi ve mucizeleri de nazmen işlenmiştir.

1.3. Edebî Kişiliği

Tanzimat Fermanı'nı hazırlayan süreç, Tanzimat dönemi ve daha sonrası, sadece devlet yapılanmalarında tafsilatlı değişiklikleri kapsar gibi gözüke de toplumu her açıdan etkileyen bir süreçtir.⁵⁰ Bu süreçten sosyal yapı içerisinde epeyce etkilenen bir dinamik de edebiyattır. Bu dönemde edebiyatta eski-yeni ikilemi yaşanmıştır. Klasik Türk Şiirinin ana prensibi olan "vezin" tartışma konusu olmuştur. Batı edebiyatının tesirinde kalınmış, edebiyatta da bir reform dönemi yaşanmıştır. Bunun neticesinde daha önce Klasik Edebiyatta rastlamadığımız roman, tiyatro, serbest nazım vs. gibi tür ve şekiller Türk edebiyatına girmiştir. Sadece kalıp olarak değişiklik olmamış dil ve üslupta da önemli değişiklikler olmuştur. Şiir dilinin halkın anlayabileceği düzeyde kullanılması gerektiğini savunanlar olmuştur. Bu görüşe zıt olarak şiirin, hatta daha geniş bir dairede sanatın toplum için değil fert için olduğu görüşü de meydana çıkmıştır.⁵¹ Ne var ki İsmail Sâdık Kemâl'i de içlerine katabileceğimiz dinî-tasavvufî çerçevede eser üreten müellifler yaşanan edebiyat tartışmalarından uzakta kalmıştır. Aynı dönemde Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatında bir duraklama dönemi yaşanıyordu. Bu dönemde Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatında ilerleme sağlanamıyor, bunun yanında edebiyatçılar tamamen eskiyi taklit ve tekrardan ileri geçemiyordu. Bu durumun arkasındaki temel sebeplerden biri de Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı şairlerinin sanatsal bir kaygı taşımamaları, arzuladıkları şekilde yazmaları ve asıl amaçlarının İlâhî rızayı kazanmak olmasıdır.⁵²

İsmail Sâdık Kemâl'in tercih ettiği nazım türleri genelde kasîde, kıt'a ve mesnevîdir. En çok kullandığı nazım şekilleri ise na't ve münâcâttır. İsmail Sâdık Kemâl'in şiirlerini konularına göre bir tasnife sokacak olursak büyük bir çoğunluğu didaktik nazım türü içerisine girmektedir. Çünkü o, şiirinde şairlik iddiasını bir kenara bırakmış,

⁴⁸ Fatih Işıl, *Edebiyatımızda Hadîs-i Şerîfler ve Âsâr-ı Kemâl'deki Bin Ehâdis Şerhi (İnceleme ve Transkripsiyonlu Metin)*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015; Yasin Karakuş, *Âsâr-ı Kemâl'deki Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, Esmâ-i Nebî ve Na't-ı Enbiyâ (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015; Zeliha Erçen Duran, *Âsâr-ı Kemâl'deki Şerh-i Esmâ'-i Evliyâ'nın Kıssası (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

⁴⁹ Nazım Taşan, *Kemâl-nâme-i Düğümlü Baba Cild-i Evvel (İnceleme-Metin)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

⁵⁰ Halil İnalçık, "Tanzîmât Nedir?", Ed. Mehmet Seyitdanlıoğlu-Halil İnalçık, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 31-56.

⁵¹ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979, s. 12-72.

⁵² Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2006, s. 87-97.

Klasik Edebiyatta sıkça kullanılan mazmunları pek fazla kullanmamış ve derin hayaller ile şiir inşasına da girişmemiştir. Dinî ve tasavvufî kavramları sıkça kullansa da şiir dilinin yalın olduğunu söyleyebiliriz. Şiirinde öğreticilik her daim ön plandadır. Bu sebepten ötürü âyet ve hadîs iktibasları sıkça yapmaktadır. İsmail Sâdık, Arapça ve Farsça şiirler de yazmıştır. İsmail Sâdık, aynı zamanda şiirlerinde tarih düşürmeye de çok meraklıdır. Tasavvufî yönünü şiirlerine sık sık aksettirmiştir. Şiiri Hz. Muhammed'in şefaatine nail olmak, için ve Allah'ın takdirini kazanmak için bir aracı olarak kullanmıştır.

2. Delâilü'l-Hayrât'ın Müellifi ve Muhtevası

2.1. Delâilü'l-Hayrât'ın Müellifi Süleymân el-Cezûlî

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî'dir. Günümüzde Fas sınırları içerisinde kalan Sûs vadisinin Cezûle bölgesindeki Simlâl köyünde doğmuştur. Cezûle bölgesi, bir bölge ismi olmasının yanında o bölgede yaşayan ve Muhammed b. Süleyman'ın da mensubu olduğu bir kabilenin de ismidir. Muhammed b. Süleyman bu sebepten ötürü Cezûlî diye anılmıştır. Aslen Cezûle kabilesine mensup bir Berberî olduğu bilinen Muhammed b. Süleyman'ın Hz. Muhammed'in soyundan gelen bir seyyid olduğu da söylenmiştir. Kara Davud, *Delâilü'l-Hayrât* şerhinin mukaddimesinde Muhammed b. Süleyman'ın Hz. Hasan'ın soyundan gelen bir şerîf olduğunu söylemektedir.⁵³ Cezûlî, eğitimini bugün Fas sınırları içerisinde kalan Karaviyyîn Camii'nin yanında bulunan Medresetü's-Saffârîn'de aldı. O dönem bölgenin ilim merkezi Fas'ın güneyinde bulunan Merakeş şehri idi fakat burası Portekiz'in tehdidi altında bulunuyordu. Cezûlî bu nedenle memleketinden ayrılarak Fas şehrine gitti ve tahsilini orada sürdürdü. Daha sonra tekrar memleketine dönen Cezûlî, burada iki kabilenin işlenen bir cinayetin failinin bulunamamasından ötürü çatışma noktasına geldiğini gördü. İki kabileyi uzlaştırmak ve çatışmayı önlemek için işlenen cinayeti kendi üzerine aldı ve kabilelerin adetleri gereği sınır dışı edildi. Bu olaydan sonra Cezûlî önce Tanca sonra Mısır, Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerine gitmiştir. Hac görevini yerine getirmiş ve 40 yıl boyunca uzun yolculuklar yaparak ilmini artırmıştır. Nihayet 40 yılın sonunda tekrar Fas'a geri dönmüştür. Cezûlî burada Ebû Abdullah Muhammed eş-Şerîf'in vasıtasıyla Şâzeliyye tarikatına mensup oldu. Cezûlî, Şâzeliyye tarikatına mensup olduktan sonra 14 yıl sürecek olan bir inziva hayatı yaşamaya başladı ve meşhur vird ve ezkâr kitabı olan *Delâilü'l-Hayrât*'ı bu yıllarda yazdı. Cezûlî, 14 yıllık inziva hayatından sonra Asfi şehrine yerleşti. Burada etrafına 10.000'in üzerinde mürid toplandı. Etrafında çok sayıda insan toplanmasından ötürü Asfi valisi isyana sebebiyet verebilir endişesiyle Cezûlî'yi Asfi şehriden çıkardı.⁵⁴ Bu olay *Rûh-ı Kemâl*'de şu şekilde anlatılır:

Şehr-i Esfâ'ya gelüp Fâs'dan ol kûṭb-ı güzîn
Oldı on dört sene soñra daḫi ḫavḡâda mekîn

Bu kitâbı iderek anda da neşr ü ta'lim
Buldılar çok zevât anıñ ile feyz-i 'azîm

⁵³ Kara Davud, *Delâil-i Hayrat Şerhi*, İstanbul: Rahmet Yayınları, 1983, s. 4.

⁵⁴ Süleyman Uludağ "Cezûlî, Muhammed b. Süleyman", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1993, C. 7, s. 515-516.

On iki biñ yüz altmış kiři ol zâtlardan
Mürşid olmuş idi kendü idicek ‘azm-i ‘Adn⁵⁵

Cezûlî, Asfi şehriden çıkarıldıktan sonra Şeyzâme bölgesindeki Efuğal köyüne yerleşir. Tam sayısı bilinmese de buraya da beraberinde müritlerinin geldiği bilinmektedir. Ölüm tarihi hakkında ihtilaf bulunsa da genel kabule göre H. 16 Rebülevvel 870’te (M. 6 Kasım 1465) Efuğal’de sabah namazını kılarken secdede vefat etmiştir. Aynı gün Öğle namazına müteakip burada yaptırmış olduğu mescide defnedildi. Kaynaklarda Cezûlî’yi Portekizlilerin zehirletmiş olabileceği yazsa da Cezûlî’nin mevcut siyasi otorite tarafından zehirletildiği kuvvetle muhtemel olarak zikredilmiştir.⁵⁶

Cezûlî’nin ölümünden sonra müritlerinden olan Ömer b. Süleyman es-Seyyâf, şeyhinin zehirletildiğini ve bunu yapanlardan intikam alınması gerektiğini savunarak isyan başlattı. Cezûlî’nin diğer müritleriyle beraber Sûs şehrini tarumar etti. Şeyhinin cesedini bir tabuta koyarak gittiği her yere götürdü. Seyyâf, merkez yönetim tarafından H. 890 (M. 1485) yılında öldürüldü. Seyyâf’ın ölümünden sonra Cezûlî’nin cesedi tekrar Efuğal’e defnedildi. Ebû’l-Abbas Ahmed el-A’rec 77 yıl sonra Merakeş şehrini alınca Cezûlî’nin ve aynı yerde medfun bulunan babasının naaşlarını Merakeş’te bir türbeye naklettirdi. Bu nakil için Cezûlî’nin kabrinin açıldığı zaman cesedinin defnedildiği şeklini koruduğu, hiçbir değişikliğe uğramadığı rivayet edilir. Hatta bedenine parmak ile hafiften bastırıldığı zaman kanın dağıldığı, parmağı çekince kanın tekrar toplandığı yani bedeninin sanki bir canlılık emaresi gösterdiği şeklinde rivayetler de vardır. Cezûlî’nin kabrinden misk kokusunun yayıldığı, bunun sebebinin ise Hz. Peygamber’e getirilen salavatı çok önemsemesi ve bunun sonucunda *Delâilü’l-Hayrât*’ı yazması olarak söylenir.⁵⁷ İsmail Sâdik, Rûh-ı Kemâl’de bu olaydan şöyle bahseder:

Hikmet ü haqla geçüp rıhleti yetmiş yedi sâl
Şardı küffâr kavğâyı kalmadı mü ’minde mecâl

Şehr-i Merâkeş’e naql için açıldı kabri
Cümle nâs gördi teğayyür degil anda târî

Anlına parmağı başdıqda tağılır idi kıan
Çekücek yine gelür idi bu da oldu ‘ıyân

Şehr-i Merâkeş’e işâl ile defn eylediler
Türbesinde geliyor şimdi de hoş râyihalar⁵⁸

Biyografisinden de anlaşılacağı üzere Cezûlî, yaşantısıyla bölgesinde, *Delâilü’l-Hayrât* ile evrensel bir infial oluşturmuştur. Kendisinin de mensup olduğu Şâzeliyye tarikatında kendisine nispet edilen Cezûliyye kolu kurulmuştur. Yaşantısından, Cezûlî’nin ehl-i tarik yapısının yanında karizmatik bir lider vasfını da taşıdığı anlaşılmaktadır.

⁵⁵ Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu 621 no ile kayıtlı nüsha.

⁵⁶ Süleyman Uludağ “Cezûlî, Muhammed b. Süleyman”, s. 515-516.

⁵⁷ Zehra İpek, **Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî’nin Delâilü’l-Hayrât Adlı Eserindeki Hadislerin Tahriri**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.

⁵⁸ Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu 621 no ile kayıtlı nüsha.

2.2. Delâilü'l-Hayrât'ın Şekil ve Muhtevası

Eserin tam adı “*Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr fî Zikri's-Salât 'ale'n-Nebiyi'l-Muhtâr*”dır. *Delâilü'l-Hayrât*; içinde Hz. Muhammed'e, onun âline, ashabına ve evzâcına dua ve salavat; Esmâ-i Hüsnâ; Esmâ-i Nebî ve bir takım hadîs-i şerîfler bulunduran bir vird ve ezkâr kitabıdır. Şâzeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu olan Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. H. 870) tarafından kaleme alınmıştır. İlk zamanlar Şâzeliyye tarikatının mensupları tarafından okunsa da daha sonraları Anadolu'da ve Kuzey Afrika'da çok rağbet görmüştür. Sadece tarikat mensupları tarafından değil halk tarafından da faziletine inanılarak okunmuştur. Bu şöhretin sonucunda *Delâilü'l-Hayrât*, dinî-tasavvufî zümre çatısı altındaki edebiyatçılar tarafından da ilgi görmüş ve edebî çalışmalara konu olmuştur.

Delâilü'l-Hayrât sadece Anadolu'da ve İslam coğrafyasında değil dünyada da yaygın ve bilinen bir eserdir. Dünyanın birçok farklı yerindeki kütüphanelerde yazma nüshalarının bulunması bunun bir kanıtıdır.⁵⁹ Dolayısıyla üzerine farklı dillerde birçok şerh de yazılmıştır. Şeyh Hasan el-Adevî'nin *Bülûğu'l-Meserrât alâ Delâilü'l-Hayrât* ve Muhammed Mehdi el-Fâsî'nin (ö. H. 1052 M. 1642) *Metâliu'l-Meserrât bi Celâi Delâilü'l-Hayrât* isimli eserleri diğer şerhlere göre daha çok tanınmış ve basılmış eserlerdir.⁶⁰ Fâsî'nin şerhi Arapça en meşhur *Delâilü'l-Hayrât* şerhidir. *Delâilü'l-Hayrât*'ın üzerine Türkçe de birçok şerh yazılmıştır. Fâzıl-ı İzmirî, Mehmed Hilmî Efendi, Sâlih Kudsî-yi Tokadî, Eğin Müftüsü Hacı Osmân Efendi (ö. H. 1210), Kıbrıslı İbrâhim Efendi (ö. H. 1173), Vâiz Şeyh Mehmed Efendi *Delâil* şârihlerinden bazılarıdır.⁶¹ Mensur şerhlerden en önemlisi Karadâvud-zâde Mehmed Efendi'nin (ö. H. 1170) şerhidir. Karadâvud-zâde, şerhine başka kaynaklardan menkıbeler ve bilgiler eklemiş ve bunun sonucunda gayet hacimli bir eser ortaya koymuştur.

Karadâvud-zâde, şerhinin başında, hamdele ve salveleden sonra Cezûlî'nin hayatı hakkında kısaca bilgi vermiş sonra Cezûlî'nin *Delâilü'l-Hayrât*'ı kaleme alışı öyküsünden bahsetmiştir. Rivayete göre Cezûlî'nin *Delâilü'l-Hayrât*'ı kaleme alma hikâyesi şu şekildedir:

Cezûlî bir gün abdest almak için bir kuyunun başına vardı. Kuyudan su çekecek bir aletin olmadığını gördü ve şaşırıldı. Ne yapacağını bilmez bir şekilde düşünürken yüksekçe bir tepeden bir kız Şeyh'e “Sen kimsin? Niye öyle şaşkın beklersin?” diye seslendi. Şeyh kendisini tanıttıktan sonra derdini kıza anlattı. Kız “İnsanlar senin keramet sahibi bir zat olduğunu söylüyor ama sen bir kuyudan su çıkarmaktan aciz kaldın” dedi ve ardından kuyuya gelip üfürdü ve kuyudan su çıktı. Şeyh kuyudan taşan suyla abdest aldıktan sonra kıza, bu keramete hangi ameliyle eriştiğini sordu. Kız, Rasulullah hazretlerine çokça salavat getirip bu salavatlarda devamlı olmakla bu keramete sahip olduğunu söyledi. Karadâvud-zâde, hikâyenin devamına “Bazı meşayihden menkuldur” şeklinde devam etmiştir: Cezûlî bu olay üzerine acaba hangi salavata devam etsem diye düşünmeye başladı. O gece bu düşünceyle uykusu gelmedi ve gece geç saatlere kadar uyuyamadı. Şeyh bu düşünceyle yatarken hanımı yataktan kalktı üzerindeki elbisesini çıkarıp en güzel elbisesini giydi ve evden dışarı çıktı. Şeyh kıskançlığın verdiği kuruntuyla

⁵⁹ Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, II, 359-360.

⁶⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I, s. 759-760.

⁶¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, C. 1, s. 399.

biraz da öfkelenip kalktı ve hanımını takip etmeye başladı. Dışarı çıkınca gördü ki sahile doğru ilerliyor önünde bir aslan arkasında bir aslan da ona bekçilik yapıyor. Şeyhin hayreti arttı ve uzaktan gözeterek hanımının ardına düştü. Sahile gelince gördü ki denizin ilerlerinde ıssız ve küçük bir ada var. Aslanlar su kenarında yattılar. Şeyhin hanımı ise su üzerinden yürüyüp o adaya çıktı ve abdest alıp teheccüd namazına durdu. İbadetini tamamladıktan sonra yine su üzerinde yürüyerek sahil kenarına geldi ve aslanlar ayağa kalkıp biri önde biri arkada olmak üzere vaziyet aldı. Bunu gören Şeyh, hanımından evvel eve gelip döseğe yattı ve uyku suretine büründü. Hanımı da eve geldi ve önceki elbisesini giyip yattı. Şeyh acaba bunu sadece bu gece mi yaptı diye düşündü ve üç gün hanımını gözetledi. Gördü ki hanımı bunu her gece yapıyor. Üçüncü gecenin sabahında Şeyh hatuna bunu sual etti. Hatunu siz bunu yeni mi öğreniyorsunuz ben bunu uzun senelerdir yapıyorum diye cevap verdi. Şeyh, hanımına bu keramete hangi amel ile vasıl olduğunu sordu. Hatun, Resulullah efendimize salavatı hiç bırakmadığım için bu keramete nail oldum şeklinde cevap verdi. Şeyh, devam ettiğiniz salavat hangisidir diye sorunca hanımı cevap vermedi, sustu. Şeyh ısrar edince hanımı “İstihareye yatayım, izin olursa söylerim.” şeklinde cevap verdi. Ertesi sabah hanımı açıkça söylemeye izin olmadığını söyledi fakat “Salavatları topla, içinde varsa vardır derim.” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine şeyh, muteber kitapların arasından, Resulullah’ın hadis-i şeriflerinde geçen salavatlardan, büyük şeyhlerden duyduğu salavatlardan bir mecmua ortaya çıkarıp bunları ashâb-ı kirâmın tazimleri ile birleştirip bir kitap telif etti. Bu kitabı hanımına okuduğunda hanımı “Birkaç yerinde vardır. Bu kitabı okumaya devam edenin Allah’ın rahmetine vasıl olacağına şüphe yoktur.” şeklinde cevap verdi. Şeyh bunun üzerine bu kitabın ismine “*Delâilü’l-hayrât ve şevâriku’l-envâr*” yani “Hayırlara Deliller ve Parlayan Nurlar” dedi.⁶²

İsmail Sâdık Kemâl de Karadâvud-zâde’nin şerhinde rivayet edilen *Delâilü’l-Hayrât*’ın yazılış hikâyesini *Rûh-ı Kemâl*’de nazmen özetlemiştir.

Zevcesinde de var imiş o kerâmet gördi
Nışf-ı şebde o çıkıp kendü de ta’ kib itdi

Pâsbânlık idiyor gördi iki re’s arslan
Zevcesiniñ oluyor piş ü pesinde püyân

Zevcesi çıkdı aşıya yürüyüp baır üzre
Bekledi ol iki şîr baır kenârı icre

Zevcesi anda teheccüdle ‘ ibādât itdi
Ric’ atinde yine arslanlar öyle geldi

Üc gece tecrübe itdi olur öyle her şeb
Şorıcağ şimdi bildiñ didi zevcesi ‘ aceb

Ki nice çok senelerdir baña budur mu’ tād
Diyerek eyledi hātün cevâbı irād

Bu kerâmet sebebin eyliyecek isti’ lām
Didi bā’ iş Şeh-i Kevneyn’e taḥiyyâta devām

⁶² Karadâvud-zâde Mehmed Efendi, *Şerhu Delâilü’l-hayrât li-Dâvud Efendi*, İstanbul: Hacı Halil Efendi Matbaası, 1303, s. 2-4.

İtdi kaᅅı şalavât oldıᅅını istifsâr
İstihâre ile bu vechle kıldı iᅅbâr⁶³

Süleyman el-Cezûlî, Şâzeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu bir şeyh olmasının yanında aynı zamanda büyük kitleleri arkasından sürüklemesi hasebiyle karizmatik bir lider profili de çizmektedir. Bu sebeple *Delâilü'l-Hayrât*, Cezûlî'nin müritleri tarafından çok tutulmuş ve birçok kez istinsah edilmiştir. Şeyhin müritlerinden olan Ebû Abdullah es-Sehlî istinsah edilen farklı *Delâilü'l-Hayrât* nüshalarını toplamış ve tashih için şeyhine sunmuştur. Cezûlî, kendi metninde olmayan fakat beᅅendiᅅi bazı parçaların *Delâilü'l-Hayrât*'ın ana metnine eklenmesini söylemiştir. Bu nüshalara “nüsha-i dâhiliyye-i Sehlîyye” denir. Farklı nüshalardaki bazı parçalar ise direk ana metne dahil edilmemiş fakat derkenar olarak *Delâilü'l-Hayrât*'a eklenmiştir. Bu nüshalara ise “nüsha-i hâriciyye-i Sehlîyye” denir.⁶⁴

Delâilü'l-Hayrât'ın her gün, gün aşırı, dört günde bir ve haftada bir olmak üzere okuma vakitleri vardır. Okumaya pazartesi gün başlanır. Hangi gün hangi bölümlerin okunacağı adet üzere belirlenmiştir. Okumaya başlamadan evvel niyet etmek, salavat bölümlerine geçmeden önce esmâ-i hüsnâ ve esmâ-i nebî okumak, başlamadan önce başlama duası ve bitirdikten sonra bitirme duası okumak âdettedir. Bu âdetlere *Delâilü'l-Hayrât*'ı okuma adabı denilir. Bütün bu âdetlerin unutulmadan sırasıyla yapılabilmesi için basılan *Delâilü'l-Hayrât*'ların dizini bu şekilde yapılmıştır. *Delâilü'l-Hayrât* kitabının dizini sırasıyla şu şekildedir: Mukaddime, İstiᅅfar Duası, Niyet Duası, İftidah Duası, Esmâ'ül-Hüsnâ, Tefvik Duası, Esmâ-i Nebî, Pazartesi Virdi, Salı Virdi, Çarşamba Virdi, Perşembe Virdi, Cuma Virdi, Cumartesi Virdi, Pazar Virdi, Pazartesi Virdi, Hatim Duası, Beyitler.

3. Rûh-ı Kemâl

3.1. Muhtevası

İsmail Sâdık, *Rûh-ı Kemâl*'in beyit sayısı itibariyle yarısına yakını *Delâilü'l-Hayrât* şerhine ayırmıştır. Diğer kısımlar da yine *Delâilü'l-Hayrât*'ı okumaya başlamadan önce virt olarak okunan esmâ-i hüsnâ ve esmâ-i nebî gibi bölümlerden oluşmaktadır. Bunlara ilaveten İsmail Sâdık, konunun zaten Hz. Muhammed ile alakalı olmasından ötürü eserine biraz daha hacim katıp Hz. Muhammed ile ilgili türler olan hilye, mucizât-ı nebî, mevlid gibi kasideler de eklemiştir. Bütün olarak değerlendirdiğimizde İsmail Sâdık aslında zenginleştirilmiş bir *Delâilü'l-Hayrât* şerhi yazmıştır. Eserin ismine de “Kemâl'in ruhu” manasında *Rûh-ı Kemâl* diyerek kendi iç dünyasını nazmen kâᅅıda dökmüştür. *Delâilü'l-Hayrât*'ın çoᅅunlukla nesir olarak şerhinin yapıldıᅅı göz önünde bulundurulduğunda nazım olarak bir *Delâilü'l-Hayrât* şerhi yapmak farklı bir tarz ortaya koymak açısından ehemmiyetlidir.

İsmail Sâdık *Delâilü'l-Hayrât*'ın mukaddimesinin tamamını ve içerisinden seçtiᅅi 13 tane salavatı şerh etmiştir. Bu 13 salavat *Delâilü'l-Hayrât*'ın içerisinde olduᅅu gibi *Şifâ-i Şerîf*'in içerisinde de mevcuttur. *Rûh-ı Kemâl*'de bu durum açıkça belirtilmiştir. Cezûlî'nin salavatların bir kısmını ekabirden ve meşayihden derlediᅅi *Delâilü'l-Hayrât*'ta da belirtilmiştir. İsmail Sâdık, ana kaynak olarak *Delâilü'l-Hayrât*'ı kullandıᅅı için *Rûh-ı Kemâl*'e *Delâilü'l-Hayrât* şerhi demek daha uygundur. İsmail Sâdık'ın şerh metodu *Rûh-ı Kemâl*'in diğer kısımlarında olduᅅu gibi

⁶³ Süleymaniye Kütüphanesi Düᅅümlü Baba Koleksiyonu 621 no ile kayıtlı nüsha.

⁶⁴ Süleyman Uludaᅅ “*Delâilü'l-Hayrât*”, **TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara, 2019, C. 9, s. 113, 114.

Delâilü'l-Hayrât şerhi kısımlarında da kısa parçalar halinde alıntı yapıp sonrasında alıntıladığı parçayı şerh etmek şeklindedir. Metni anlamlı parçalar halinde bölüp alıntılanmış ve o bölümü nazmen şerh etmiştir.

3.2. Klasik Şerh Geleneği Dairesinde Değerlendirilmesi

Şerh ifadesinin tanımında çeşitli müşküller vardır. Klasik dönem öncesi, klasik dönem ve sonrasında yapılan şerhler bir tasnife sokulduğunda en basit ayırım yöntemi şerhin yapıldığı zamana göre yapılan sınıflamadır. Bu bağlamda şerh ikiye ayrılmıştır: geleneksel veya klasik şerh, modern şerh. Bu durumda genel anlayış, XX. yüzyıldan önce yapılmış olan şerhlere klasik veya geleneksel, XX. yüzyıldan sonra yapılmış şerhlere ise modern şerhler denilmesi şeklindedir. Hâlbuki geleneksel şerh denildiğinde belirli bir usul ve metotla yapılan şerhin nokta atışı olarak anlaşılması açıktır.⁶⁵ Çünkü aynı başlık altına toplanmış bu şerhler arasında bir kelimenin sayfalarca açıklandığı, birkaç cümlelik açıklamalarla yetinilen ve tercümeyle yakın şekilde yapılan şerhler gibi farklı usul ve metotların takip edildiği şerhler vardır ki bu tasnifi daha da genişletmek mümkündür. Bu çerçevede şerh mefhumunun isimlendirilmesinde ve sınıflandırılmasında detaya inip birtakım farklı amillere göre izah çalışması yapılmalıdır. Şerh metoduna göre ayırımı tasnifin ana merkezinde tutmak kaidesiyle şerh edilen esere birtakım sorular sorarak genel bir şerh ayırımı yapılabilmektedir. Şerh edilen eserin manzum veya mensur oluşuna göre, şerh edilen eserin diline göre ve şerh edilen eserin muhtevasına göre göre yapılan tasnifler belirttiğimiz ayırma örnektir. Şerhleri metoduna göre tasnife tabi tuttuğumuzda Kılıç; Geleneksel Şerh, Hall-i Müşkilât ve Benzeri veya Tercümeyle Yakın Şerhler, Modern Şerh alt başlıklarını kullanırken Yazar; Aktarma Yönü Ağır Basan Şerhler, Açıklama Yönü Ağır Basan Şerhler alt başlıklarını kullanmıştır.⁶⁶ Rûh-ı Kemâl'i ileri sürülen bu iki hipotez çerçevesinde incelemeyi uygun gördük.

Yazar'a göre aktarma yönü ağır basan şerhlerde asıl gaye şerh edilecek metnin anlam bakımından hedef dile aktarılmasıdır. Anlam bakımından aktarım olabilmesi için şerh edilen metnin çok büyük oranda veya tamamen hedef dilden ayrı bir dilde telif edilmesi gerekir. Osmanlı dönemi baz alındığında hedef dilin Türkçe, şerh edilen metnin dilinin ise Farsça ve Arapça ağırlıklı olduğu görülür. Şerh edilen metnin dilbilimsel özellikleri bu minvaldeki şerhlerde irdelenmez çünkü asıl gaye anlamı hedef dilde kavramaya müsait hale getirmektir. Bu tarz şerhlerde şerh edilecek olan metindeki bir ifade veya bölüm altı-üstü çizilerek, farklı bir mürekkeple yazılarak vs. belirginleştirilir ve ardından bu ifadenin veya bölümün anlamı Türkçeye aktarılır. Yani aktarma yönü ağır basan şerhler aslında tafsilatlı bir tercümedir. Bu kurgu dairesinde *Rûh-ı Kemâl'e* baktığımızda bu başlık altında zikredebileceğimiz noktaları olmasına rağmen ana başlıkla örtüşmeyen özelliklerinin daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. *Rûh-ı Kemâl'*de şerh edilen metin yani kaynak dil Arapçadır, hedef dil ise Türkçedir. Kaynak dil ve hedef dilin farklı olduğu şerhlerin en belirgin ve ortak özelliği anlam bakımından metnin incelenmesi ve aktarılmasıdır. Bu yönüyle *Rûh-ı Kemâl*, bu başlık altında değerlendirilebilir gibi gözükse de kaynak metnin mensur

⁶⁵ Tunca Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi" *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. VIII, İzmir, 1994, s. 1.

⁶⁶ Atabey Kılıç, "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi", *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Turkish Studies, 2007, s. 416-432; Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2011, s. 83.

hedef metnin ise manzum olması ve şerhteki asıl gayenin kaynak metni Türkçeye çevirmek olmaması hasebiyle tam manasıyla bu tasnife uymaz. *Rûh-ı Kemâl*'in manzum olması bu başlık altında zikredilmesine en büyük manidir.

Yazar'ın hipotezindeki ikinci başlık olan "açıklama yönü ağır basan şerhler" ifadesini muhtevastaki müphemlikten dolayı şerh edilen metinler olarak tanımlayabiliriz. Burada asıl amaç kaynak metnin hedef dilden farklı olmasından dolayı tercüme muhtaç olması değildir. Şerh edilen metin şârihin kullandığı dille aynı da olabilir. Bu başlık altındaki şerhlerin asıl gayesi kaynak metindeki şerhe muhtaç, müphem, kapalı noktaların izahıdır. Kaynak metnin manzum veya mensur olmasının da bir ehemmiyeti yoktur lakin manzum metinler bünyesinde anlam bakımından daha kapalı ifadeler ve mazmunlar barındırdığı için bu başlık altında zikredilen şerhler için daha uygundur. Yazar, bu başlığı açıklarken şu şekilde bir örnek vermektedir: "Hâfız Dîvânı'nı şerh eden şârihler, bunun sebebi olarak bu metnin Farsça yazılmasını öne sürmezler; Hâfız'ın benimsediği üsluptan dolayı şiirlerinde anlaşılmayı zorlaştıran müphemiyeti ortadan kaldırmayı veya zahiren İslamî akideye ters düşen kullanımları açıklamayı birincil amaç olarak görürler."⁶⁷ Bu başlık altında zikredilen şerhlerin çoğunluğu edebî metin olmakla birlikte ortak bir özellikleri de tasavvufî metin olmalarıdır. *Rûh-ı Kemâl*'i incelediğimizde tam manasıyla bu başlığın altında da kendine yer bulamadığı sonucuna varıyoruz. Kaynak dili Arapça olan *Delâilü'l-Hayrât*'in bir tarikat mensubu hatta şeyhi tarafından yazılmış evrâd ve ezkâr kitabı olması hasebiyle tasavvufî bir yönü vardır fakat müphem bir izlenim taşımamaktadır. İsmail Sâdık'ın şerhi de kapalı noktaları izaha yönelik değildir.

Kılıç, metoduna göre şerhleri üç ana başlık altında toplamıştır. Birinci başlık için geleneksel şerh dese de bu daha önce bahsettiğimiz Cumhuriyet devrinden önce yapılmış şerhlerin tamamını kapsayan geleneksel şerh manasında değildir. Kılıç geleneksel şerhi "dört başı mamur veya dört dörtlük" şeklinde veya eskilerin ifadesiyle "efrâdını câmi, ağıyârını mâni" şeklinde tanımlar. Ona göre geleneksel şerh tek bir kelimeyi varaklar boyunca irdeleyen en kapsamlı şerhlere denmelidir. Burada asıl gaye şerh edilen metnin daha iyi anlaşılmasıdır. Kılıç, ikinci başlığını "Hall-i Müşkilât ve Benzeri veya Tercümeye Yakın Şerhler" şeklinde isimlendirir. Bu başlık altında toplanabilecek şerhlerin temel özelliği ise şerh edilecek eseri tafsilatlı ve etraflı bir şekilde şerh etmekten ziyade ondaki bazı müşkülâtı gidermek ve eserin nasıl anlaşılması gerektiğine dair bazı fikirler ileri sürmek şeklinde özetlenebilir. Bu şerhler etraflı ve hacimli eserlere göre daha yüzeyseldir. Kılıç, bir diğer başlık olan modern şerhleri ise "Bilimsel Esaslı, Teorik Zemine Dayalı Olanlar" ve "Geleneği Bazı Eklemelerle Devam Ettirenler" şeklinde ikiye ayırmıştır.⁶⁸

İlk tasnife göre *Rûh-ı Kemâl*, aktarma yönü ağır basan şerhler başlığı altında zikredilmeye daha yakınken ikinci tasnifte ise hall-i müşkilât ve benzeri veya tercümeye yakın şerhler başlığı altında zikredilmeye daha yakındır. Lakin her iki zümrenin özelliklerini de tam manasıyla taşımamaktadır. *Rûh-ı Kemâl*'de kaynak dilin ve hedef dilin

⁶⁷ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2011, s. 83.

⁶⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Atabey Kılıç, "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi", *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Turkish Studies, 2007, s. 416-432; Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2011, s. 62-91.

farklı olması İsmail Sâdık'ın tercümeyle yakın bir şerh anlayışını benimsediğini çağrışırsa da nesir olan bir eseri nazmen şerh etmesi bu çağrışımları ortadan kaldırmaktadır. İsmail Sâdık'ın asıl gayesinin kaynak eserdeki müphemiyeti ortadan kaldırmak olduğu ileri sürüldüğünde ise şiirin düz yazıya göre daha müphem ve muğlak olduğu gerçeği bu tezi çürütmektedir. Yabancı dilde yazılmış olan bir şiiri veya divanı Türkçe nesir olarak şerh etme geleneği Klasik edebiyatta yaygındır. Yûnus Emre'nin meşhur "Çıkıdum erik daluna" şiiri ve buna benzer tasavvufî terminolojinin ağır bastığı şiirleri de nazmen veya nesren şerh etmek geleneği de vardır fakat yabancı bir dilde nesir olarak yazılmış bir eseri nazım olarak şerh eden eserlere pek rastlanmaz. *Delâilü'l-Hayrât*'ın Karadâvud-zâde tarafından nesir olarak yazılmış gayet hacimli bir şerhinin olmasına rağmen İsmail Sâdık'ın bu eseri nazım olarak tekrar şerh etmesinin altındaki asıl gaye farklıdır. İsmail Sâdık'ın klasik şerh geleneğinin dışına çıkması da bu amaç farklılığının bir tezahürüdür. İsmail Sâdık'ın *Delâilü'l-Hayrât* şerhi yazması sâfi bir amaca bağlıdır. Bu amaç Allah'ın lütfunu ve tevfiğini kazanmaktır. İlâhî bir amaç peşinde olan Sâdık'ın bir diğer hususiyeti de aslında yazdığı eseri sadaka-i cariye olarak görmesidir. İsmail Sâdık bu şerhi yazmadaki asıl amacını şu şekilde açıklar:

Her cihetlerle Kemâl-i 'âciz u 'aczi hâciz
Luţf u tevfiq-i İlâhî idügidür bâriz

Bu kitâbın olarak ismi daği "*Rûh-ı Kemâl*"
İki 'âlemde hayâtım ide Rabb müte'âl

Bula her bir okuyanlar daği hayr ile hayât
Tam târih olur itmâmına "aḥle'l-hayrât"⁶⁹

3.3. Rûh-ı Kemâl'den Örnek Bölümler

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm

Fe 'i lâ tûn / fe 'i lâ tûn / fe 'i lâ tûn / fe 'i lûn
(Fâ 'i lâ tûn) (fa 'lûn)

1. Ḥaḫdan ismiyle i'âne talebiyle bu kitâb
Bed' olur kim vire tevfiq u füyûzât u şevâb
2. Öyle bir Tañrı ki dünyâda 'umûmî keremi
Uḫravî mü'min olan kullarınadır ni'ami

İsmail Sâdık burada *Delâilü'l-Hayrât* isimli eserin mukaddime bölümünden şerh etmeye başlamıştır. Mukaddime bölümü asıl evrâd ve ezkâr bölümü değildir. Daha çok salavatın keyfiyeti ve fazileti hakkındaki konuları barındıran, hadis-i şeriflerle de desteklenmiş bir bölümdür.

Ve şalla'llâhu 'alâ seyyidinâ Muḫammedin ve 'alâ âlihi ve şaḫbihi ve sellem⁷⁰

3. İde her nev' 'aḫâyı aña kim Rabb-i enâm
Hep efendimiz odur oldı Muḫammedle benâm
4. Âl ü aşḫâb-ı kirâmına da kılsun şalavât
Hem selâmet virerek olmaya hiç maḫzûrât

⁶⁹ Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu 621 no ile kayıtlı nüsha.

⁷⁰ "Allah, Muhammed efendimize; onun âline ve ashâbına salât ve selâm eylesin." Kara Davud, *Delâil-i Hayrat Şerhi*, İstanbul: Rahmet Yayınları, 1983, s. 11.

5. Var hadîş kağı sühân kim ola bî-zıkr-i Hudâ
Bed' ol zıkr u şalavât ile degil ise bañâ

6. Ya mühim iş ki zıkr u şalavât olamayarak
Başlanur aqta' u bî-fâide eyler anı Hâk

El-hamdu lillâhi'l-lezî hedânâ li'l-îmâni ve'l-İslâmi⁷¹

7. Cümle hamd idiciniñ hamdi Hudâ'ya maşşûş
Ki vesâ'î' ile ni' met yine andan maşşûş

8. Öyle Allâh ki îmâna bizi bi'l-irşâd
Qalb inanmaq dehen ikrâr ile dâreynde şâd

9. Qıldı İslâma da irşâd ki hüsn-i a' mâl
İdüp a' zâ-yı cesed bulmadadur feyz u nevâl

Ve's-şalâtü 'alâ Muhammedin nebiyyi'llezî istençazenâ bihî min 'ibâdeti'l-evşâni ve'l-aşnâmi⁷²

10. Ola her nev' inâyât u 'ağâ-yı Hudâ
Hâzret-i Fahr-i Enâmîñ üzerine ebedâ

11. Öyle peygamberi kim cümleye meb'ûş oldı
Put a tapmaqdan anîñ ile bizi qurtardı

12. Gölgeli put veşen u gayrine aşnâm 'alem
Yağud âdem şüretinde ise veşen gayri şanem

13. Müterâdif olarak bir dağî dinür ikisi
Her naşılta yine put demek oluyor hepisi

Ve 'alâ âlihi ve eşhâbihi'n-nücebâi'l-berarati'l-kirâmi⁷³

14. Âl u aşhâbına dağî tebe' an öyle şalât
Ola kim cümlesi de oldılar 'âlî-derecât

15. Haseb ile neseb ile edeb ile mevşûf
Hâkq'a eşnâf-ı 'ibâdât ile dağî ma' rûf

16. Muhteriz şerr u me' âşîde bulunmaqlıktan
Kerem u cüd u şehâvetleri dağî rüşen

17. Lafz-ı âle yedi şüretle virilür ma' nâ
Bunda maşşad bütün ümmetiñe budur cây-i du' â

Ve ba' de hâzâ fe'l-garâzu fi te' lifi hâze'l-kitâbi'z-zikru's-şalâti 'ale'n-Nebiyyi şalla'llâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem ve fezâilühâ tezküruhâ maşşûfete'l-esânîdi li-yeshüle hifzuhâ 'ale'l-kâri'i ve hiye min ehemmi'l-mühimmâti limen yürüdü'l-qurbe min Rabbi'l-erbâbi⁷⁴

⁷¹ "Hamd, bizi buna eriştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olamazdık." 7/Âraf: 43.

⁷² "Allah'ın peygamberi Muhammed'e salat olsun. Öyle şanlı Muhammed ki, Allah, onun vasıtası ile bizi; evsana(putlara) ve asnama(putlara) tapmaktan korudu." Kara Davud, **Delâil-i Hayrat Şerhi**, s. 11.

⁷³ "Bu salât onun aline ve ashabına da olsun. Onların soyu temizdir ve nesilleri pakdır." Kara Davud, **Delâil-i Hayrat Şerhi**, s. 11.

⁷⁴ "Sonra... Bu kitabı yazmaktaki gaye: Rasulullah efendimize okunacak salavât-ı şerifeleri ve o salavât-ı şerifelerin faziletlerini anlatmaktır. Salavât-ı şerifeleri ve faziletlerini beyan ederken, senedlerini kapalı geçeceğiz. Sebebi, onları okuyana ezberlemenin kolay olmasını temindir. Bu salavât-ı şerifeler mühim olanların en mühimidir. Ama bu ehemmiyet, Rabların rabbine yakınlık murad edenler içindir." Kara Davud, **Delâil-i Hayrat Şerhi**, s. 11.

Burada Cezûlî, *Delâilü'l-Hayrât*'ı yazmaktaki amacının “Resulullah’a okunacak olan salavatları ve o salavatların faziletini anlatmak” olduğunu açıkça söylemiştir. Önemli bir ayrıntıya daha dikkat çeken Cezûlî, salavatların ve hadislerin senedlerini kapalı geçeceğini bildirmiştir. Sebebini okuyana ezberlemesinin kolay olması şeklinde belirtmiştir. İsmail Sâdık’ın da şerhini nazmen yazmasındaki muradın bu olabileceği malumdur. *Delâilü'l-Hayrât*’ta yer alan salavat ve hadis metinlerinin birçoğu Kâdî İyâz’ın *Şifâ-i Şerîf* isimli kitabında da mevcuttur. *Rûh-ı Kemâl*’de bu açıkça belirtilmiştir. Kâdî İyâz önemli bir hadis alimidir. Cezûlî’nin senedleri belirtme gereği duymamasındaki bir diğer neden de budur.

18. Ba‘ dezîn maqşadımız böylece te’lifde hemân
Faḥr-i Kevneyn’e şalâtı oluyor zıkr u beyân

19. Anı tekrâr dü ‘ âlemde bize feyz u necât
Ola her zıkrı olunca da selâm ile şalât

20. Anda ne fâ’ideler oldığımı da diyelim
Lîk râvîleri teshîl için dimeyelim

21. Ki kıra’at idiciye ola ḥıfz-ı âsân
Şalât elzem-i mecmu‘-i levâzımdır ‘ıyân

22. Aña elzem ki diler kurb ile kılsun tebcîl
Cümle mâliklere de mâlik olan Rabb-i celîl

Ve semmeytühü bi-kitâbi *Delâ’ili’l-Hayrâti ve Şevâriki’l-Envâri fî Zıkrî’s-Şalâti ‘ale’n-Nebiyi’l-Muhtâr* ibtîgâ’ en li-marzâti’llâhi te’âlâ ve muḥabbeten fî Rasûlihi’l-kerîmi Muḥammedin şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem teslîmen va’llâhu’l-mes’ûlü ‘an yec’alenâ li-sünnetihi mine’t-tâbi‘îne ve lizâtihi’l-kâmilehi mine’l-muḥibbîne fe-innehü ‘alâ zâlîke ḳâdirun lâ ilâhe ḡayruhu ve lâ ḥayra illâ ḥayruhu ve hüve ni‘mel’l-mevlâ ve ni‘me’n-naşir ve lâ ḥavle ve lâ kuvvete illâ billâhi’l-‘aliyyi’l-‘azîm⁷⁵

23. Bu kitâbı iderim işte bu günâ tevsîm
Şalât oldı Delâ’il bulunur nef‘-i ‘azîm

24. Şalât cümle-i envâr için cây-i zuhûr
Ola envâr-ı şevâriikle de ismi mezkûr

25. Ḥilkat-i şâh-ı rusûl mebde-i cümle ekvân
Bu kitâb eyliyor aña şalâtı tibyân

26. Maqşadım kesb-i rızâsı olarak Mevlâ’niñ
‘Aşḳ u şevḳidir o Peyḡamber-i ‘âlî-şâniñ

27. Oldı tekrâr-ı şalât bize dü ‘ âlemde necât
Ola her zıkrı olunca da selâm ile şalât

28. Ḥaḳḳa mercü bizi dâ’im ide yolunda revân
Her kemâl şâḫibi zâtına muḥabbetde hemân

⁷⁵ “Bu kitabın adına şöyle dedim: Hayırlara deliller ve parlayan nurlar, seçilmiş Peygamber’e okunması için anlatılan salavât kitabı. Bu eseri yazmaktaki gayem Allah’ın rızası ve kerim Rasul’ü Muhammed’in muhabbetidir. Allah ona salât eylesin ve tam manası ile selam eylesin. Allah’tan dileğim şudur ki bizi Rasulullah efendimizin sünnetine tabi olanlardan kılsın. Onun kâmil zatını sevenlerden eylesin. Allah, bu dileğimizi yerine getirmeye kadirdir. Ondan başka ilâh yoktur. Hayır, ancak onun verdiği hayırdır. O, ne kadar güzel Mevlâ’dır ve ne güzel yardımcıdır. Güç ve kuvvet ancak, yüce ve azim olan Allah’ındır.” Kara Davud, *Delâil-i Hayrat Şerhi*, s. 11.

29. İşbu feyziñ de odur kâdiri yoq başka İlâh
Hayr anıñ hep ne güzel nâşir şâhib Allâh

30. Nik ü bed nesneye ansız olamaz kudret
Hıfz u tevfiķ ile Hakkıdır viren ancaķ kuvvet

Faşlü fi fazli's-şalâti 'ale'n-Nebiyyi şallallâhu 'aleyhi ve selleme⁷⁶ Kâle'llâhu te'âlâ azze ve celle "İnnallâhe ve melâiketehü yüşallüne 'ale'n-nebiy. Yâ eyyühellezîne âmenü şallü 'aleyhi ve sellimü teslimen"⁷⁷

31. İşbu faşl içre şalât-ı hâşşası olur imlâ
Hak şalât ile selâm eylesün aña ebedâ

32. İşbu âyetde didi Hakk ki şalâtı ebedâ
Müstemirren idiyor kendüsi bi'z-zât aña

33. Her ferişteheri de anda ider öyle devâm
Siz de ey mü'min olanlar idiñiz hem de selâm

34. Ya'ni her nev'-i kerem oldı şalât-ı Mevlâ
Gayriniñ ki daħi her nev' ile ta'zîmlü du'â

35. Evvelâ kendü şalâtın buyurur Hakk inbâ
Kim vücüb u şerefin bilüp idelim ebedâ

Ve yüzvâ enne Rasûlallâhi şallallâhu 'aleyhi ve selleme câ'e zâte yevmin ve'l-büşrâ türâ fi vechihî feķâle innehu câ'enî Cibrîlü 'aleyhi's-selâmu fe ķâle emâ terdâ yâ Muhammedü en lâ yüşalli 'aleyke ehadün min ümmetike illâ şalleytü 'aleyhi aşran ve lâ yüsellimü 'aleyke ehadün min ümmetike illâ sellemtü 'aleyhi aşran⁷⁸

36. Böylece oldı rivâyet ki Hâbîb-i Mevlâ
Hak şalât ile selâm eylesin aña ebedâ

37. Geldi bir gün görünür rüy-i şerifinde hûbür
Böyle aşhâba haber virdi buyurdu mesrür

38. Geldi taħķiķ baña Cibrîl aña da olsun selâm
Didi tebşîr-i İlâhî olarak böyle kelâm

39. Senden olmaz mı rızâ ya'ni virirsen ki rızâ
Ümmetiñe oluna böyle mükâfât icrâ

40. İtmeye saña şalâtı biribiriñiz illâ
Hemân on kere şalâtı iderim ben de aña

41. Saña bir kere ider ise selamla da du'â
Hemân on kere anı da iderim yine aña

İsmail Sâdık kaynak metni anlamlı parçalar halinde bölmüş ve o parçaları nazmen şerh etmiştir. Fakat bu şerh klasik usuldeki gibi kelime veya mazmun açıklama şeklinde değildir daha çok mensur bir esere yapılan manzum bir tercüme andırmaktadır. Bu, şüphesiz akılda kalıcılığı, kolay ve zevkli bir şekilde okumayı artıran bir unsurdur.

⁷⁶ "Fasıl: Rasulullah efendimize salavât okumanın fazileti, Allah ona salat ve selam eylesin.

⁷⁷ "Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salat ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salat edin, selam edin." 33/Ahzab: 56.

⁷⁸ "Rivayet edilir ki: Bir gün, Rasulullah meclise geldi. Sevinci yüzünden okunuyordu. Şöyle buyurdu: Cebrail, alemlerin Rabbinden bana müjdeli geldi ve şöyle dedi: Sen şuna razı değil misin ya Muhammed, ümmetinden sana bir salavat okuyan herkese ben on salavat okurum. Ümmetinden sana bir selam gönderen herkese ben on selam yollarım." Darimî, Rikâk, 58; Nesaî, Sehv, 55-47; Ahmed b. Hanbel, IV, 30.

İsmail Sâdık'ın asıl amacı eseri şerh etmek değildir. Şerh aracılığıyla Allah'tan hayatını iki alemde de müteal kılmasını istemektedir. Dolayısıyla İsmail Sâdık'ın şerhi amaç değil araçtır.

Ve kıle şalla'llâhu 'aleyhi ve selleme inne evle'n-nâsi bi-ekşeruhüm 'aleyye salâten⁷⁹

42. Buyurur yine hadîşinde Rasûl-i zîşân

Haqq şalât ile selâm ide aña bî-pâyân

43. Nâsdan kim baña pek çok getürürse şalât

Pek yakın baña odur andadır a'le'd-derecât

SONUÇ

Klasik şerh geleneği diye isimlendirilen kendine münhasır yazı kültürü, şârihin başka bir eserden yola çıkarak kendi eserini ortaya koyma süreci olarak tanımlanabilir. Bu sürecin oluşmasında birden fazla faktör rol oynar. Yazı ile yazıyı yazan arasında üslup diye isimlendirilen fitrî bir bağ bulunur. Üslup, muhakkak ki şerh edilmiş ve artık şârihin olan eserin orijinalinden ayrılmasında önemli bir etkidir. Üslubu etkileyen ve dolayısıyla şârihin ortaya koyduğu metni etkileyen başka unsurlar da vardır. Bunların en önemlisi şârihin ilmî müktesebatıdır. Şârihin ilmî birikimi ve üslubu, şerh ettiği metni bambaşka bir metin yapmakta en önemli iki etkidir. Şerh geleneği tarihsel zeminde değişime uğrasa da bu iki etken şerh geleneğinin temel taşları olarak kalmıştır.

Bu çerçevede incelediğimiz metnin hususiyetleri önem arz etmektedir. Belirttiğimiz amiller dairesinde İsmail Sâdık'ın üslubu ve ilmî birikimi, *Rûh-ı Kemâl*'in klasik şerh geleneği içerisindeki konumunu belirlemiştir. Şerh geleneğinin genel bir ilkesi olan müphemiyeti giderme *Rûh-ı Kemâl*'de kısmen de olsa es geçilmiştir. Genel itibariyle bünyesinde müphemiyet barındıran metinler edebî metinlerdir. Bu metinlerin şerh yoluyla açıklanması ve kapalı noktalarının aydınlatılması nesir şeklinde olmaktadır. *Rûh-ı Kemâl*'e baktığımız zaman bunun tam tersi yönde bir istikamet görürüz. Hadis ve tasavvuf ilimlerinde birikim gerektiren Arapça düz yazı şeklindeki bir metin Türkçe şiir şeklinde şerh edilmiştir. Bu yönü itibariyle İsmail Sâdık incelemeye değer eseri ise ehemmiyetlidir. Bu yöntemdeki gayelerden biri de muhakkak ki kafiye'nin gücünden yararlanıp hafızada kalıcılığı artırmaktır.

İsmail Sâdık'ın *Rûh-ı Kemâl*'i yazarken uhrevî/metafizik bir gayesinin de olduğu açıktır. Kendisinin Dügümlü Baba'ya intisap etmiş olması, annesinin Bünyamin Ayaşî gibi bir şeyhin soyundan gelmesi, babasının dindar faziletli bir devlet adamı olması ve yine kendisinin çeşitli ilimlerde icazet sahibi bir zat olması hasebiyle İsmail Sâdık'ın şerhinde metafizik gayenin çok daha ön planda olduğu görülür. Kendisi de bu amacını *Rûh-ı Kemâl*'in hatimesinde açıkça belirtmiştir.

Özetle klasik şerh geleneği dairesinde incelediğimiz *Rûh-ı Kemâl* isimli eser şiir şeklinde yazılmış bir *Delâilü'l-Hayrât* şerhidir. Şerh geleneğinin kaidelerini ve şârihin gayelerini ele alabilmek için gayet uygun bir eserdir. Makalede şerh geleneğinin metodolojik tarafları bu eser üzerinden ele alınmıştır. Eserin geleneği ihtiva eden ve

⁷⁹ "Rasulullah efendimiz şöyle buyurdu: İnsanların şefaatine en layığı, bana en çok salavât okuyandır." Tirmizî, Salât, 352; İbn Hibbân, *Sahih*, II, 132; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, X, 17-18; Ali el-Müttekî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 489.

geleneğe aykırı tarafları üzerinden belirli çıkarımlar yapılmıştır. Aynı kaynak esere Türkçe yazılmış olan mensur şerh de ele alınmış ve mensur ve manzum şerh arasındaki farklar böylece kıyaslanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *El-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 45 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akyüz, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979.
- Ali, el-Müttekî. *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl*. Beyrut: 1985.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951, C. 1, s. 223.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972, C.1, s. 88.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur*. Leiden-Brill, 1943, C. 2, s. 359-360.
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufi Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- Ceylan, Ömür. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. *Es-Sünen*. İstanbul: 1981.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1984, s. 1187.
- Duran, Zeliha Erçen. *Âsâr-ı Kemâl'deki Şerh-i Esmâ'-i Evliyâ'nın Kıssası (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Güzel, Abdurrahman. *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Işıl, Fatih. *Edebiyatımızda Hadîs-i Şerîfler ve Âsâr-ı Kemâl'deki Bin Ehâdis Şerhi (İnceleme ve Transkripsiyonlu Metin)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *el-Müsnedü's-Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Envâ' (Sahîhu İbn Hibbân)*. Thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, C. 2, s. 842-843.
- İnalcık, Halil. "Tanzîmât Nedir?". *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ed. Mehmet Seyitdanlioğlu-Halil İnalcık. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 31-56.
- İpek, Zehra. *Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'nin Delâilü'l-Hayrât Adlı Eserindeki Hadislerin Tahrici*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- İsmail, Sâdık Kemâl. *Âsâr-ı Kemâl*. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 1050.
- İsmail, Sâdık Kemâl. *Kemâl-nâme-i Düğümlü Baba*. Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, 564-1, 564-2, 564-3, 564-4, 564-5, 564-6, 564-7, 564-8, 564-9, 564-10, 634.
- İsmail, Sâdık Kemâl. *Kitâb-ı Tefeyyüz*. Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, 624, 625, 626.
- İsmail, Sâdık Kemâl. *Kitâbü'l-İbrâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, 627.
- İsmail, Sâdık Kemâl. *Müflihîn-i Hazîne*. Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, 628, 629.
- İsmail, Sâdık Kemâl. *Rûh-ı Kemâl*. Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, 621.
- İsmail, Sâdık Kemâl. *Sâdiku'l-Makâl Mecma'u'l-Kemâl*. Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, 16.
- İsmail, Sâdık Kemâl. *Şerh-i Delâil-i Şerîf*. Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, 622.
- İsmail, Sâdık Kemâl. *Şerh-i Nutk-ı Çehâr-yâr-i Güzîn*. Milli Kütüphane, 06 Hk 155.
- İsmail, Sâdık Kemâl. *Şiir Mecmuası*. Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, 447, 448.

- İsmail, Sâdık Kemâl. *Tefsîr-i Âyât-ı Kur'ân*. Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, 623, 636, 637.
- Kara, Davud. *Delâil-i Hayrat Şerhi*. İstanbul: Rahmet Yayınları, 1983.
- Karadâvud-zâde, Mehmed Efendi. *Şerhu Delâilü'l-Hayrât li-Dâvud Efendi*. İstanbul: Hacı Halil Efendi Matbaası, 1303, s. 2-4.
- Karakuş, Yasin. *Âsâr-ı Kemâl'deki Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, Esmâ-i Nebî ve Na't-ı Enbiyâ (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Kâtip, Çelebi. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. C. 1, s. 759-760.
- Kılıç, Atabey. "Dağılmamış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi". *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*. Ankara: Turkish Studies, 2007, s. 416-432.
- Kolektif. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1977.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *İstanbul Abidelerinden: İstanbul Sarayları*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1943, C. 1.
- Kortantamer, Tunca. "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi". *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C: VIII (1994): s. 1.
- Kuneralp, Sinan. *Son Dönem Osmanlı Erkanı ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*. İstanbul: İSİS, 1999, s. 20.
- Levend, Agah Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973, C. 1.
- Malkoç, Neriman. "İstanbul Kütüphaneleri Murat Molla Kütüphanesi". İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, Kişisel Arşivlerde Osmanlı Belleği, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 111.
- Mehmed, Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. Ed. Nuri Akbayan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, C. 3, s. 881; C. 5, s. 1655.
- Mengi, Mine. *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Nesâî, Ebû Abdırrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sunen*. Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebu'l-Matbuâti'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Subaşı, Hüsrev. "Esad Muhlis, Sadullah ve Kemâl İsmail Sâdık Paşaların Hattatlığı ve Ayaş'taki Hatların Sanat Değeri". *Ayaş ve Bünyamin Ayaş Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara: Ayaş Belediyesi, 1993, s. 186.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. Thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebü İbn Teymiyye, 1994.
- Tarlan, Ali Nihad. "Metinler Şerhine Dair". *Edebiyat Meseleleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 225-230.
- Taşan, Nazım. *Kemâl-nâme-i Düğümlü Baba Cild-i Evvel (İnceleme-Metin)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Uludağ, Süleyman. "Cezûlî, Muhammed b. Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/515-516. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.